

MARGINALIJE O PRAVNOJ PRIRODI REGULIRANJA ODNOSA SPLITSKIH TEŽAKA U POGLEDU KORIŠTENJA ZEMLJE S OSVRTOM NA NEKA DRUGA NAŠA PRAVNA PODRUČJA I KOMPARACIJOM

Dalmacija, čiji su gradovi imali u rimskoj državi pravni status municipija, a zatim kao bizantinski temat zadržali svoju autonomiju, koja je potpadanjem pod vlast Mletačke Republike bila u velikoj mjeri okrnjena, predstavljala je osebujno pravno područje, na kojemu se kodificiralo partikularno pravo jer je svaka gradska komuna imala pravo da lokalnim propisima narmira odnose svojih građana, a i stranaca u izvjesnoj mjeri, na području svog teritorija. Upravo ovo ukazuje da su pravni odnosi iskorištavanja zemlje na ovom pravnom području bili često divergentni, a u pogledu imovinskih odnosa, gledajući na vlasništvo i iskorištavanje zemlje, predstavljaju komponentu koja može upotpuniti sliku ove pravne materije.

Pravni instrument reguliranja odnosa u iskorištavanju zemlje između vlasnika zemlje i obrađivača (colonus), kako ga naziva odredba Splitskog statuta (LIV, cap. 26), po našem mišljenju je svakako ugovor. Pravna narav ovog ugovora se ispočetka ukazuje kao najamna radna pogodba (locatio conductio oporarum). Na takvu pravnu ocjenu ovog ugovora upućuju ne samo »essentialia negotii« (bitni sastojci ugovora) nego i incidentalni uglavci te pogodbe.

Odredbe splitskog Percevalovog Statuta iz 1312. godine reguliraju ovaj odnos, međutim, treba navesti da su statutarnim odredbama bili većinom akceptirani običaji koji su o tome postojali.

Splitski statut (isto tako i zadarski) razlikuju je li vinograd bio dat obrađivaču (kolonu) »ad pastinandum« (da se zasadi vinograd) ili »ad laborandum« (da ga obrađuje). Različitost je pravne ocjene kod zasnivanja ovog odnosa. Splitski statut kod ovog ugovaranja naziva gospodara zemlje »conductor«, a težak »laborator«. Ova se pogodba sklapala na dvije godine, pa je vlasnik zemlje imao pravo otpustiti težaka nakon proteka tog vremena, mogao je i ranije tako postupiti time što bi težaku isplatio njegov rad koji je bio uložio u obrađivanje zemlje, i to ako je vlasnik zemlje htio da je sam obrađuje.¹⁾

Odredbama se Splitskog statuta ne prave razlike između ocjene pravnog položaja težaka, koji je bio sklopio ugovor, da kroz godinu dana za pogođenu sumu izvrši određene radnje u vinogradu, od onoga koji će za izvršenu radnju, kao naplatu, uzeti dio ploda.

Dužnost težaka u Splitu je bila da u određeno vrijeme i nasadi zemlju, ako je pogodba bila sadržaja »Si quis laborator acceperit terram alcius ad pastinandum« (da iskrči vinograd), a bilo mu je propisano kako ima obrađivati lozu. U pogledu ostalih zasađivanja kultura težak je bio zavisan o dozvoli gospodara zemlje. Prema Splitskom statutu (Cap. III, 106) koji je bio usvojio ranije postojeći običaj u pogledu pogodbe sa težakom da zasadi vinograd, kako je već izloženo, mogao je ugovor biti upravljen »Si quis acceperit ab alique uineam pastinatam ad labrandum«, naime, da na već obrađenom vinogradu radi.

Što se tiče samih radnih dužnosti težaka, u slučaju da on zasadi vinograd i poslije da ga obrađuje, ako po tome ne postupa kako je potrebno, naime, ne okopa lozu prvi put u martu, a drugi put u junu, a ne obreže je u februaru, gubi cijeli plod i plaća globu od 4 lire, a od toga ide pola općini, a pola gospodaru (L. III cap. 106). U pogledu opsega rada »laborator« je bio dužan da zasadi 6 hreka maslina po vretenu. Zabranjeno mu je bilo saditi jabuke, a u pogledu drugih stabala samo s privolom gospodara zemlje »conductora«. Težak se morao držati ugovorenih utanačenja, međutim, bez obzira na sadržaj pogodbe, mora zasaditi barem jedno vreteno. Zemlju koju nije zasadio lozom može zasijati, ali ako ne izvrši taj poljski rad, gospodar je može obrađivati, ostavivši mu koliko je bio dužan iskrčiti, tako veli odredba Statuta (LIII cap. 106). Težak ima pravo na svoj dio plodova »fructus percipiendi« i stabala smatranih kao plod, a koji će dozrijevati za vrijeme trajanja kontrakta, dok vlasniku pripadaju loze i stabla na zemlji. U pogledu trajanja ugovora postojao je uglavak »donec vites erant laborandae« (dok se može korisno raditi u vinogradu) ili pak »donec vites duraverint« (dok loze budu trajale). Težak stječe ovo pravo sa sadenjem vinograda, te to pravo ne može izgubiti, osim ako pak krivnjom težaka nije obrađen vinograd, i to samo dok takva situacija traje. Međutim, iz same prirode ove težačke pogodbe, kod koje je rok trajanja bio stipuliran, kako je izloženo, i njezino trajanje bilo produženo, proizlazi da je ovo pravo težaka bilo nasljedno. Iz statutarne odredbe (L. III cap. 105 i 107) proizlazi da to pravo težaka po vlasniku ne može da bude suženo. U skladu je s odredbama Statuta (L. III cap. 105) da težak može, bez odobrenja vlasnika zasnovati odnos subkolonata, a da time njegovo pravo na plodove uz pogodbe ostaje neizmijenjeno, već ih težak dijeli sa subkolonom. Prodaja težačkih prava nastala iz ovog pravnog odnosa je dozvoljena. U slučaju prodaje tih prava subkolonu ili trećem licu, koji stupa s gospodarom zemlje u novi pravni odnos nastaje novacija prvotnog ugovora. Kod prodaje težačkih prava, imao je pravo prvokupa gospodar zemlje, a i težakova braća. (Statuta nuea cap. 6).

Prema propisu (L. Cap. 104) pravo prvokupa je pripadalo i »quicumque habuerit possessiones vel merces invisas in societate« (naime, osobama koje su imale neki pravni interes).

Grga Novak dobro konstatira da su ugovori između vlasnika zemlje i obrađivača, kakvi su postojali još u XII stoljeću, naime još prije Perceva-

lcvog Statuta iz 1312. godine, ostali stoljećima skoro sasvim slični jedan drugome te da se često dogodilo »da je kroz generacije ostala jedna ista porodica vlasnik zemlje i s druge strane da je kroz generacije jedna ista porodica obrađivala zemlju dajući vlasniku stalni dio ploda. (»Povijest Splita, knjiga I, str. 414—415).

Kod iznesenog, radi se, ocjenjujući u daljnjem razvoju ove tz. težačke pogodbe, pravnog odnosu koji iz nje proizlazi, koji je »sui generis« jer se ne može supsumirati ni pod pojmom emfiteutičnog ni zakupnog pravnog odnosa.²⁾

Kada se razmotri pravni smisao ovih pogodbi, tada se prividno ukazuje da su kontrahenti mogli da dispozitivno utvrđuju i dogovorno se sporazumijevaju o pojedinim uglavcima tih ugovora. Međutim, zakonodavnom intervencijom su bili postavljeni propisi koji su pružali regulativ kako da se stipuliraju ove pogodbe. To zakonodavno posredovanje često je osiguravalo težaka, koji je bio ekonomski slabiji od vlasnika zemlje, da kod imovinske situacije boljeg i slabijeg stvori ravnotežu u ugovornom odnosu, a koja je išla u pravcu unapređivanja i održavanja vinogradarstva, koja je bila jedna od glavnih privrednih grana grada Splita i Dalmacije uopće. Vino je bilo produkt koji se trošio ne samo u komuni nego se uveliko i eksportirao. Međutim, kod statutarnih odredaba, kako su bile izložene, bila je dovedena u pitanje stabilnost težaka na zemlji. Tu su gospodari zemlje imali većinom u vidu svoj lični interes, koji nije bio u skladu s komunalnim interesom unapređivanja proizvodnje vina, kao najjače privredne baze u komuni. U tome je pravcu, a radi zaštite težaka, donesen statutarni propis.³⁾

Ovom odredbom je statuirano da vlasnik zemlje može, najkasnije do polovine srpnja, tužiti težaka, ako on nije u određenim rokovima obradio vinograd. Međutim, ako u tom roku ne bi pokrenuo parniku, bio bi za dotičnu godinu prekludiran. Vlasnici zemljišta su se naime veoma često žalili na težake da ne obrađuju vinograd, onako kako je to potrebno, pa su parnice zbog toga bile česte. Zemljovlasnici bi prigovarali da vinograd nije dobro obrađen, kada je berba grožđa bila pri kraju, tako da bi mogli otpustiti težaka sa zemlje, a za sebe zadržati plodove.

Pored vinogradarstva važna je privredna grana bilo sijanje žitarica i sadenje maslina.

Radi osiguranja opskrbe komune žitom, koja je poljoprivredna grana na tome području postala deficitarna, donesena je bila odredba prema kojoj se tek iznimno mogao kopati vinograd na gradskom području, i to od Visoke do Sv. Marije iz Žnjana i od nje preko, naime, ako su se na toj zemlji već bili počeli zasađivati vinogradi ili pak ako zemlja nije bila podesna da se na njoj sije žito, a za to je bilo potrebno odobrenje vlasti. Za suprotan postupak bila je predviđena kazna od 25 libara.⁴⁾

Što se tiče razvijanja maslinarstva, bila je donesena odredba 1333. godine, tako da se na svakom vretenu vinograda moralo zasaditi šest stopa stabala maslina. Čak je bio određen nadzor dvojice komunalnih službenika (officiales) koji su nadzirali da bi se tim propisom naređeno provelo u djelo. Godine 1335. je taj propis bio noveliran, tako da su se na svako vreteno vinograda morale zasaditi 4 stope maslina, ali je svaka stopa morala biti velika kao lakat.⁵⁾

Na kojem su teritoriju vrijedile odredbe Statuta grada Splita? Pravno značenje je razlikovalo grad Split (*civitas Spalati*) i gradski distrikt koji se naziva (*Campus Spalatensis*) te vanjske posjede. Kod toga treba navesti da razlikovanje između »*civitas*«, što je značilo dio grada koji je bio između gradskih bedema i »*burgus*«, koji je označavao novi dio grada opasan gradskim zidinama, ima samo filološko a ne pravno značenje.⁶⁾

Općenito se mogu odrediti granice splitskog distrikta, i to tako da ovaj zahvaća na kopnu teritorij od crkvice sv. Petra Gumajskog i rječice Žrnovnice pod Mosorom pa do K.-Lukšića, gdje je bila granica prema trogirskim posjedima. Otok Šolta je pripadao Splitu, dok je Čiovo pripadalo djelomično Splitu, a djelomično Trogiru, a bili su razgraničeni u Slatinama. U Splitskome statutu se spominje i otok Brač kao dio s splitskog distrikta. Međutim, tu su imali crkva i neki građani Splita svoje posjede. Na ovaj otok je bila 1240. godine proširena politička vlast Splita, ali se nije održala.

U podjeli gradskog stanovništva dolazi do klasne razlike. Osnovna je podjela prema Statutu na plemiće i pučane. Prvi imaju većinu zemalja u svojoj vlasnosti, a to sačinjava osnovno sredstvo proizvodnje. Ekonomska i socijalna strana između ove dvije klase je eklatantna. Pored toga, statutarne odredbe spominju i stanovništvo koje nije spadalo ni u jednu od ovih grupa. Tu je spadala uglavnom kućna služinčad i osobe koje su bile u radnom odnosu s nekim poslodavcem, kao radnici, mornari i dr.

Stanovnici distrikta (*districtuales seu homines*) obrađuju agrarna imanja u distriktu, a koja su bila vlasnost plemića ili su bila crkvena dobra. Kod toga je bilo slučajeva (rjeđih) da je vlasnik sam obrađivao svoju zemlju. Bilo je slučajeva da je vlasnik zemlje bio pučanin, koji ju je sam obrađivao. Ovo se može uzeti kao iznimka gledajući na vlasništvo zemlje plemstva i crkve, i upravo ti odnosi u pogledu obrađivanja zemlje sa strane težaka predstavljaju redovnu pojavu, pa Splitski statut utvrđuje da je zemljište vlasništvo splitskog građanina bilo dano na obradu trećem licu.⁷⁾

Miroslav Brandt zaključuje da su, prema Statutu, postojale tri vrste odnosa između vlasnika i obrađivača. U prvom slučaju je »*conductor*« »*laboratoru*« dao zemlju da na njoj zasaди vinograd »*ad pastinandum*«. U ugovoru su se određivali modaliteti pogodbe, tako da se precizno označavao položaj zemlje, obaveza obrađivača u obrađivanju a prema običajnim i pravilima o obrađivanju. Tu je bila označena i obaveza obrađivača o dijelu plodova što ga je on bio dužan dati vlasniku zemlje. Ako obrađivač ne bi postupio po tim običajima, koji su bili prihvaćeni u Statutu, gubio bi sve plodove za tu godinu i morao je platiti 4 libre globe. Obrađivač je radio u nasađenom vinogradu i postojalo je njegovo pravo da ga drži dok traje loza, a vlasniku je, kao što je prije bilo navedeno, davao jedan dio plodova. U većini slučajeva četvrtinu.

U drugome slučaju »*conductor*« predaje već zasađeni vinograd »*laboratoru*« uz obavezu da vinograd dva puta godišnje okopa i jednom da obreže lozu. U ovakvim slučajevima je dio plodova, koji je obrađivač bio dužan dati vlasniku zemlje veći a izgleda jedna polovina plodova.

U trećem slučaju je gospodar uzimao obrađivača da mu obradi zemlju uz određenu nadnicu. Prema tome ugovoru o najmu radne snage obrađivač ne dobiva dio plodova, nego određenu plaću.⁸⁾

U zadrskoj komuni, a prema odredbama njezinog Statuta iz 1305. godine, odnos između vlasnika zemlje i obrađivača se zasnivao na pogodbi emfiteuze, kako je to naveo zakonik partikularnog prava (L. III cap. 82—83) i tako da u kasnijem izdanju nosi naslov »de iure emfiteutico, seu de iure qued acquiritur danti et recipienti possessiones aliquas ad pastinindum«. Kod sklapanja ove pogodbe postoje svi kogentni propisi (koji se ne mogu mijenjati sporazumom stranaka), i to se zemlja ne smije davati obrađivaču iz tog pravnog odnosa na manje od četvrtine plodova. Oko svakog vinograda mora enfitetut zasaditi masline, koje moraju biti udaljene jedna od druge tri koraka, a mora zasaditi četiri stabla murvi u svakome vinogradu, koji je veći od 4 gonjaja po odobrenju vlasnika zemlje, a bilo je ostavljeno rasudbi obrađivača gdje će saditi ova stabla imajući u vidu korist vinograda. Naknada za korištenje vinograda plaćala se kao dio prihoda (in natura) koji ne može biti manji od četvrtine, kako je bilo izloženo. (Prema propisima o emfiteusi se plaća daća u novcu ili u naravi, naime u jednom dijelu naravnih plodova zemljišta). Ako emfiteuta ne obradi zemlju, kako je bilo ugovoreno, prvu godinu gubi pola ploda, drugu cijeli plod, a treću gubi svoje pravo. Emfiteuta je mogao da prodaje svoje pravo, pa je o tome morao obavijestiti vlasnika zemlje u prisutnosti dvojice svjedoka.

U pogledu visine cijene ove kupoprodaje je bilo ostavljeno ugovaračima da se sporazumiju, a ako do toga ne bi došlo, a obrađivač nađe drugog kupca, on treba da to javi gospodaru iste pred svjedocima i da mu ostavi rok od 8 dana da o tome odluči. Nakon odbijanja kupnje sa strane gospodara zemlje težak je slobodan da raspoložne po volji svojim pravom. Postoji i dispozitivna odredba da je težak dužan tri dana prije jematve obavijestiti gospodara, ali su stranke to mogle i drukčije utanačiti. Iste je naravi i odredba koja određuje ako gospodar uzima dio prihoda u grožđu, da mu težak to mora donijeti na lađu, a ako ga uzima u obliku masta mora mu ga težak predati na obali u Zadru i otočiti na slavinu koja je utaknuta na dnu badnja. Treba istaknuti da Zadarski statut (L. Cap. 68-63) pozna i ugovor o zakupu. Razlika je između jedne i druge pogodbe što se kod ugovora o emfiteuzi daje zemlja »ad vineam plantandam« dok se pak kod zakupne pogodbe vinograd davao »vineam alterius ad medietatum usque ad certum tempus seu temperaliter laborandum«. Zakupnik je bio dužan održavati vinograd u stanju u kojem ga je primio, a njegove su dužnosti bile točno određene. Ako ne postupi po statutarnoj odredbi i utanačenju, gubi dio plodova i plaća globu od koje je oslobođen samo u slučaju više sile (bolesti, gladi, smrti, posvemašnje nerodice) a i poradi odredbe vlasti. Ako nema ovih slučajeva, gospodar zemlje može odustati od ugovora. Emfiteuti gospodar može oduzeti vinograd pod uslovima kako je to izloženo, ali on, za razliku od zakupoprimeca, ni u kojemu slučaju ne plaća globu.

Postoje potpuno slične odredbe u pogledu emfiteute i zakupa u Statutu grada Šibenika (L. IV, Cap. 76—76 i Cap. 86—90). Ukazuje se pak jedna razlika utvrđena kasnijim propisom, naime Zadarski statut ne određuje da li se u slučaju razvrgnuća ili utrnuća pogodbe imaju emfiteuti platiti poboljšice. Reformacija pak Šibenskog statuta od 1402. određuje ovo: ako vinograd u tri godine ne dade jedan »medium« vina po gonaju vinograd se vraća gospodaru bez odštete za lozu i masline.⁹⁾

Iz gornjih odredaba se razabire da se na područjima pojedinih komuna, uvažavajući postojeće običaje, stvorio ugovor koji je imao tipski prof il. Kod toga treba navesti da su u statutima pojedinih gradskih komuna postojali kogentni (imperativni) propisi, koji su isključivali slobodnu raspoložbu ugovornih stranaka. Međutim, strankama je u okviru toga bilo dozvoljeno da dispozitivno u pogodbi izraze svoju volju. Isto upućuje na civilno-pravnu narav ovih ugovora, kojima je u većini slučajeva akceptirani običaj pružao sadržaj koji bi stranke u pogodbama prihvatile. Međutim, unatoč zakonodavnoj intervenciji na ovom području prava nije se u bili (in nucle.) pravni profil tih pogodaba, kao što je istaknuto, izmijenio, a komparirajući ih s pravnim konstrukcijama pogodaba rimskog prava, a budući da su se stipulirali pod specifičnim prilikama, ukazuju se ti ugovori kao pogodbe »sui generis«.

Radi nadopunjenja slike uređenja agrarnih odnosa u Dalmaciji treba se osvrnuti na tzv. »Lex Grimani«, naime odredbu mletačkog providuda Francesca Grimanija koja je bila donesena 25. IV 1756. godine. Ovim se propisom htjelo urediti posjedovno stanje na području »acquisto nuovo« i »acquisto nuovissimo«.¹⁰⁾

Prema ovom propisu, kojim se poljoprivreda na tome teritoriju želi racionalno unaprijediti najosnovnije se propisuje koja obitelj imade, ili bude imala »terre publiche« da ih gubi ako ih ne obrađuje dvije godine. U pogledu plaćanja doprinosa bilo je normirano da će se od žitarica plaćati polovina ili trećina ili četvrtina, a visina tog davanja zavisila je o pogodbi stranaka, međutim se davala polovina od livada, a što se tiče vinograda trebalo je razlikovati, to jest ako je loza bila posađena uz pomoć gospodara zemlje, tada se davala trećina plodova, inače četvrtina, a u pogledu stabala (impiantaggioni) se davala četvrtina, ako su bili usađeni uz pomoć gospodara. Plodovi su se procjenjivali putem dvaju vještaka, koji su bili uzeti iz drugog sela, od kojih svaka stranka bira po jednoga. Ugovorom stranaka se određuje visina doprinosa postignutog od murvi. Kod određivanja visine postignutih plodova treba navesti da se kod toga najprije odbijala desetina.

»Terre publiche« ne mogu se prodati, te su »extra commercium«. Poboljšice se ne mogu od njih odvajati. Svako odvajanje poboljšica od zemlje predstavlja »negotium nullum«. Svaki nasljednik ima pravo »repristinarsi ex propria persona nel possessse della famiglia«. Pored ništavosti zakon predviđa i globu. Zemlje koje su doznačene isključene su od izvršenja, već one treba da pređu na muške zakonske nasljednike »a masculo in masculum«, i to pravo uživanja sa poboljšicama i plodovima. U slučaju utruća muške loze (deductus seminis) ili pak da zemljište bude samovoljno napušteno, ono se »ipso facto« vraća državi, a ona je dužna da obešteti ženske nasljednike za investicije koje se nađu na zemlji, a prema procjeni. U slučaju da u obitelji dođe do diobe, vinogradi, podvornice i livade dijele se po lozi (per stirpe) a ostale zemlje po glavama (per capita). Bilo je dozvoljeno da se zemlja namjesto na težaštinu daje u zakup. Za pogodbu o zakupu bio je propisan za njezinu valjanost bilježnički akt. Priznanicu o primljenom trebao je imalac zemlje ispustiti i zakupniku i težaku. Ovaj zakon nije u praksi bio proveden jer mletačka vlast nije imala mogućnosti da ga realizira.

U Dubrovačkoj Republici je bilo kmetstvo javnopravna institucija. Uz kmetski odnos postojala je i pogodba o davanju zemlje uz pola prihoda, koja se temelji na propisima civilnog prava. Ropstvo je bilo poznato i u ostaloj Dalmaciji, ali je ono u Dubrovniku imalo posebno ekonomsko značenje. Oni se robovi u odredbama Dubrovačkog statuta spominju kao kućna služinčad ili radnici u vinogradu, ili kao mornari. Uzualni način stjecanja robova je bilo njihovo kupovanje, međutim robom je čovjek mogao postati i vlastitom voljom, a i sudskom presudom (III, 58, III 12 otc). Prema odredbama Statuta (I 14) kod kupnje i prodaje robova knezu je pripadao posebni porez. Oslobođeni robovi su ostajali i dalje u nekoj ovisnosti o ranijem gospodaru. U slučaju da su se robovi htjeli prodati patron je imao pravo prvokupa, a ako je htio raditi na tuđoj zemlji, gospodar je bio ovlašten pozvati ga da pod istim uvjetima radi na njegovoj zemlji.

Veliko vijeće u Dubrovniku je bilo 27. I 1416. zabranilo trgovinu robovima, ali je tim zaključkom bilo dozvoljeno kupiti roba za vlastitu službu. Kulturnim napretkom utrnula je i ta nehumana institucija. Zemlja na dubrovačkom teritoriju je bila u rukama vlastele, crkve, a posjeda je imala i općina. Kako je veoma znatan dio dubrovačkih posjeda bio vlasnost crkve, ta je okolnost uvjetovala potrebu za davanje zemlje na temelju pravnog odnosa zasnovanog na temelju ugovora o zakupu. Za ove zakupnike je u Dubrovniku bio uobičajen naziv »polovnici«. Pravni odnosi zasnovani na zakupnom ugovoru »tractu temporis« dobili su svoj sadržaj na temelju običaja, tako da su dobili tipsku formu. Prema tim utanačenim običajima zakupodavac je mogao otpustiti zakupoprimca sa zemlje, ali mu je morao nadoknaditi izvršene investicije. Ako je »polovnik« napustio zemlju, na to nije imao pravo. Zemlja se u većini slučajeva davala u zakup uz pola prihoda, a rjeđe na trećinu ili četvrtinu, što je ovisilo o kvaliteti zemlje. Bilo je i pogodaba prema kojima je bilo utanačeno da bi težak davao vlasniku zemlje unaprijed utvrđeni dohodak u naravi. Zakup se nije mogao ni otuđiti, ni zaplijeniti bez konsensa gospodara. Bila je na zemlji isključena svaka gradnja u vapnu, osim ako bi se s time složio gospodar zemlje.

Kad je Dalmacija došla pod austrijsku vlast, stupio je na snagu Opći građanski zakonik od 1. lipnja 1811, a za Dalmaciju od 1. siječnja 1816. godine, pa su time statutarne odredbe izgubile pravnu snagu, i to onaj dio koji se odnosio na reguliranje civilno-pravnih odnosa. Paragraf 11. tog zakonika je propisao da samo oni statuti pokrajina i okružja imaju snagu zakona koji budu izričito od vladara potvrđeni, pošto bude proglašen Zakonik.¹¹⁾

Za predmetnu pravnu materiju su relevantni propisi paragrafa 11, 16, 1103, 1137. i 1146. Općeg građanskog zakonika. Prema propisu paragrafa 16. kmetstvo je proglašeno nedopuštenim. Ovo je bilo provedeno tek ustavnim zakonom od 1867. godine.¹²⁾

Prema iznesenom O. g. z. smatra pravni odnos između vlasnika zemlje i teškaka ortaštvom (societas), naime odnos koji je nastao udruživanjem dvaju ili više osoba da svoj rad ili samo svoje stvari, radi zajedničke koristi ulože a radi postizavanja zajedničke tečevine. Judikatura je primijenila ovaj propis (naime par. 1103. u vezi s par. navedenog zakona) na dalmatinske težačke ugovore i na njima zasnovane pravne odnose. Nepotpune

pogodbe su se tumačile uzimajući u obzir običaj koji je u pojedinim krajevima za pojedina utanačenja postojao.

Za austrijske uprave je nestala podjela na gradske teritorije, koja je ranije postojala, te je za sve vrijedilo isto pravo.

U sudovanju su sudovi u Dalmaciji primjenjivali kod rješavanja agrarnih odnosa ili onih sličnih kmetstvu, na temelju propisa građanskog prava, smatrajući te odnose privatnopravnim. Kod toga treba navesti da je na području sjeverne i srednje Dalmacije postojalo odnosa koji potječu iz odnosa podaništva.

Osvrnuvši se na ekonomsko stanje poljoprivrede u Dalmaciji prije narodnog preporoda, najbolju nam sliku i prikaz o tome pruža Konstantin Vojnović u svojoj veoma temeljitoj knjizi »Cenni statistico-economici sul Circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857—1960«. Treba tumačenje ovog ekonomskog stanja shvatiti ne samo u pogledu splitskog okruga, koji je najbrojniji po katastralnim česticama, nego se ono odnosi i na ostali dio Dalmacije. Svakako, teške ekonomske prilike sačinjavaju jedan od elemenata, koji su skupa sa drugim političkim i socijalnim faktorima usloveli razvoj narodne svijesti u Dalmaciji, koji je prerastao do pokreta narodnog preporoda.

Vojnović ukazuje na propadanje vinograda u primorskim krajevima, a žitarice u zagorskim. Tuži se da seosko stanovništvo teško pritišće teret poreza i upućuje na nehumanost u izvršenjima provedenim prema onih dužnika koji nisu bili platili porez. Autor navedenog djela traži rješenje ovih teških prilika ostvarenjem ustavnih sloboda. Pledira za uvođenje županijskog sistema, kao što je u Hrvatskoj, jer smatra da bi time bilo omogućeno široko učešće naroda u organima vlasti, a što je u suprotnosti sa tada postojećim sistemom posrednog biranja. Smatra da bi se sve to temeljito izmijenilo kada bi se Dalmacija sjedinila s Hrvatskom. Što se tiče vinogradarstva navodi da je vino glavni produkt Dalmacije, da se vino sve manje proizvodi, a ono nije moglo konkurirati stranom vinu jer u Dalmaciji nije nitko znao preparirati vina koja bi bila podobna za prijevoz i dulje trajanje, pa ono nije moglo konkurirati na inozemnom tržištu. U iznesenom navodi da je i sistem izvoznih carina udarao na izvoz domaćih produkata.

U Dalmaciji je agrarna reforma započela odlukom Narodnog vijeća u Zagrebu od 26. XI 1918. o ukidanju svih kmetских odnosa te oduzimanju velikih posjeda i posjeda ratnih dobitnika, radi provođenja kolonizacije i parcelizacije. Ova se agrarna reforma provodila do tridesetih godina, ali ona nije u potpunosti i do kraja provedena. Nakon oslobođenja zemlje 23. VIII 1945. god. bio je donesen Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Ovim zakonom ne samo da su bili ukinuti ostaci feudalnih odnosa nego je njime započela eksproprijacija privatnih velikih posjeda, koji su vođeni na kapitalistički način ili prema sistemu zakupa, zatim eksproprijacija zemljišta velikih zemljoposjednika te oduzimanje zemlje iznad određenog minimuma od onih sitnih i srednjih zemljovlasnika koji sami nisu zemljoradnici. Tada je bio određen agrarni maksimum od 20 do 35 ha obradive zemlje po individualnom zemljoradničkom posjedu. Nova mjera agrarne reforme je donesena Zakonom o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine od 27. V 1953. god., čija je najvažnija odredba smanjivanje agrarnog maksimuma na 10 ha obradive zemlje, a višak koji prelazi taj maksimum dodijeljen je poljoprivrednim organizacijama.

- 1) Ugovor o najmu, radnje (*locatio conductio operarum*), kako ga definira rimsko pravo, sastoji se u tome da se jedna strana obvezuje da će drugoj strani izvršiti kakvu službu ili radnju za neku plaću. Radnja mora biti dopuštena, procjenjiva u novcu. Ugovor ne smije biti vječan. Najmljenik treba da lično izvrši tu radnju. U slučaju da vlastitom krivnjom ne izvrši tu obvezu, treba da dade naknadu vlasniku zemlje. Kada dođe do slučajnog neizvršenja radnje potpuno ili djelomično nije dužan naknaditi gospodara, ali nije kod ovog posljednjeg slučaja ovlašten da traži svu plaću, nego samo koliko ga pripada za izvršenu radnju.
- 2) Emfiteuza je po Justinijanovom pravu stvarno otuđivo i prenosivo pravo na tuđoj nepokretnoj stvari (*ius in re aliena*) po kojemu je titular prava ovlašten da tu stvar potpuno uživa kao da je njegova, te ne smije da je pokvari, a dužan je plaćati stanovitu daću njezinome vlasniku. Kod tzv. težačke pogodbe agrarne poboljšice se dijele između gospodara i težaka, dok je to suprotno osnovnom pojmu emfiteutične pogodbe. Kod ugovora o zakupu zakupniku pripada pravo na sve nužne i korisne troškove (*imponsaе necessarisse et utiles*), dok prema ovoj pogodbi seljaku pripada pravo naknade za stabla kao plod zemlje.
- 3) Cap 16. Statuta neua »De uolentibus accusare laboratores non bone laborantes uineas«. Miroslav Brandt je mišljenja, a što se može akceptirati, gledajući tadašnji povlašteni ekonomski položaj vlasnika u odnosu na težaka da je komunalna vlast bila prisiljena donijeti taj propis da bi se stalno na kraj bezrazložnom otpuštanju kolona sa zemlje.
4) Cap. 69. Reformationes St. Spalati »De terris pastinandis sine licentia domini comitis«.
- 5) Statuta nuoa Cap. 2. i Cap. 9. »De eliuus pastinandis«.
- 6) St. Spalati L IV Cap. 58. »Quod nullus in ciuitate Spalati nec in borgo audeat tenere porcum uel porcam«.
- 7) St. Spalati L III Cap. 112. i Lib. IV Cap. 104.
- 8) Brandt misli, gledajući pravnu jezgru ovih ugovora, da se u prva dva slučaja radi o zakupnom ugovoru, a u trećem kao što je navedeno o najamnoj pogodbi. Prof. Cvitanić ((Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine«) (str. 46 al. 2 misli da se ovdje radi u sva tri slučaja o slobodnom sklapanju ugovora između kontrahenata. U prva dva slučaja da bi se reklo da se radi o obveznom zakupnom odnosu sa izvjesnim elementima ortačke pogodbe, a u trećem o obligacionom odnosu formalno slobodne radne snage. To da izgleda samo sa vanjske strane U suštini pak da se radi o specifičnim oblicima prisvajanje feudalne rente od strane vlasnika zemlje, da se radi o dalmatinskom kolonatu. U pogledu pravne ocjene kolonatskog odnosa A. Cvitanić navodi da je taj odnos u svojoj osnovi obvezno-pravne prirode i zasniva se na ugovoru. Taj prvotno lični odnos između vlasnika zemlje i obrađivača da je faktično dobijao stvarno-pravne karakteristike, naime da je postao nasljedno-zakupni odnos između njihovih potomaka. Stvarno-pravni elementi, koji su se razvijali u tome odnosu, da su se manifestirali u tome što je obrađivač dobio i neke javno-pravne garancije, koje da su otežali njegovo otklanjanje sa zemlje.
Kod iznesenog treba navesti i podržati stav prof. Cvitanića, a kojim je nadopunjeno mišljenje M. Brandta. Kod toga treba istaknuti da su se svi ugovori, koje M. Medini naziva težačka pogodba, osnovani na pogodbi u smislu civilnog prava i pravilima rimskog prava u tadašnjem razvoju. Sadržaj ovih ugovora je akceptiran iz običaja koji su postali pravni običaji, kako to zaključuje M. Brandt. Ovi su običaji bili dobili svoju pravnu sankciju u Percevalovome statutu, a kasnije se o ovoj pogodbi donosili propisi u Reformacijama Statuta. Na običaju su se zasnivale agrarne odredbe o obrađivanju vinograda i uopće o obrađivanju zemlje, koja je bila data na rad obrađivaču. Mišljenja smo da su ovdje pravne konstrukcije tih ugovora dobro definirane. Mišljenja smo da okolnost ekonomske ovisnosti obrađivača o gospodaru zemlje i njegov bolji položaj u tome odnosu, ne može dirati u jurističku konstrukciju ovih pogodbi, pa taj element treba

svakako lučiti i distingvirati od pravnog profila ugovora, kojim se sklapa pravni posao a na kojemu se temelji zasnovan pravni odnos. Međutim, upravo ta komponenta u sklopu činjeničnih okolnosti da dva kontrahenta, koji su u ekonomski neravnopravnom položaju, sklapaju pogodbu, a ta neravnopravnost postoji kod samog sklapanja pgodbe a zatim kod postojanja pravnog odnosa, upućuje na faktičnu specifičnost ovog odnosa, kod kojeg dolazi do podređenosti jednoga ugovarača u odnosu na drugog bez obzira na pravnu jezgru kontrakta kojim je stvoren ovaj pravni odnos, te navodi na zaključak da je taj odnos »sui generis«. Prof. Cvitanić definira ovaj odnos kao dalmatinski kolonat, gdje se u suštini radi o specifičnom obliku prisvajanja feudalne rente sa strane vlasnika zemlje, koji, iako je nikao na rimskim osnovama, postepeno poprimio specifične karakteristike. I. Maurević taj specifičan odnos između vlasnika zemlje i obrađivača naziva kontadinskim odnosom.

- 9) Prema odredbama Trogirskog statuta ne pravi se razlika je li obrađivač bio uzeo zemlju da nasadi vinograd ili je primio već obrađenu zemlju da je radi. Težak je ovlašten da napusti vinograd kada hoće, a nije mu statuirano bilo kakvo pravo na odštetu pri razvrgnuću pogodbe. Prema Reformaciji (1.66) bilo je propisano da se zemlje ne smiju davati obrađivaču osim na trećinu prihoda. Težaci nisu smjeli svoj dio prihoda odnijeti sa zemlje prije nego je svoj dio odnio gospodar (Ref. II, 29). Statut L. II cap. 76. je propisivao da težak nije smio ni žeti ni brati ni kupiti smokve ni bilo kakvo voće ako o tome nije bio obaviješten vlasnik zemlje.
- 10) U Dalmaciji je trebalo razlikovati »vecchio acquisto« od gore izloženog. To je područje predstavljalo teritorij koji je bio razgraničen prema Dalmaciji »linea Nani« (prema mletačkom komesaru Naniju) koji je nakon kandijskog rata bio sa turskim predstavnicima označio granicu. Međutim, karlovačkim mirom, koji je bio sklopljen 1699. godine, Dalmacija, koja je tada pripadala Mletačkoj Republici, bila je dobila novu granicu (linea Mocenigo). Mirom u Požarevcu Dalmacija je dobila sadašnje granice (tzv. linea Grimani).
- 11) Splitski Statut se primjenjivao u modificiranom i reduciranom opsegu do 1797. godine, naime do sloma Mletačke Republike.
- 12) Paragraf 1103. veli, ako vlasnik svoje dobro ustupa pod uslovom, da primalac isto obrađuje i da vlasniku daje jedan dio plodova, koji se odnosi na svu korist, npr. trećinu ili polovinu, onda ne postoji ugovor o zakupu, već ugovor o ortaštvu (societas) o kome se sudi po pravilima koja su o tome propisana. Prema odredbi paragrafa 1146. propisano je da se odnosi između gospodara dobra i podložnika imaju prosuđivati po ustavu svake pokrajine i po političkim propisima. Paragraf 1137. govori o teretima i popravcima.

LITERATURA

- Artun Cvitanić: »Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312, Split 1964.
- Milorad Medini: »O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnosa u Dalmaciji, Zadar 1920.
- Miroslav Brandt: »Razvoj klasnih odnosa Splita do kraja XIV stoljeća (peto poglavlje knjige Wyclifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV stoljeća.
- Grga Novak: »Povijest Splita«, knjiga I.
- Constantino Vojnović: »Cenni stistico economici sul circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857—1960, Spalato, Libreria Morpurgo 1864.
- Ivan Maurović: »Nacrt predavanja o privatnom pravu« (Stvarna prava) Zagreb.
- Filip Serafini, prof. rimskog prava u Pisi: »Institucije rimskog prava (prijevod dr A. Trumbića i dr J. Smodlake), knjiga I, Split 1895.
- Austrijski građanski zakonik (prijevod dra Bogoljuba Arandelovića, II izdanje, Beograd, oktobar 1921.